

Ε Λ Λ Η Ν Ι Κ Η
Δ Η Μ Ο Κ Ρ Α Τ Ι Α
ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΑΝΟΙΚΤΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΕΝΗΛΙΚΩΝ**

**ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΕΚΠ65
“ΑΝΟΙΚΤΗ ΚΑΙ ΕΞ ΑΠΟΣΤΑΣΕΩΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ”**

**ΔΙΔΑΣΚΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΓΚΙΟΣΟΣ**

**ΓΡΑΠΤΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΣΩΤΗΡΟΥΔΑ**

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2009

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

[Εισαγωγή](#)

[Κοινά και νέα στοιχεία της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης με το παραδοσιακό εκπαιδευτικό σύστημα](#)

[Συμπεράσματα](#)

[ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ](#)

Εισαγωγή

Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση, από τη χρονική στιγμή της εμφάνισής της στα τέλη του 19^{ου} αιώνα με τη μορφή των μαθημάτων δια αλληλογραφίας το 1874 στο Illinois State University Καρούλης (χ.χ.), μέχρι και σήμερα, έχει διανύσει μια πολύχρονη περίοδο σημαντικών μετεξελίξεων και αλλαγών. Στη διάρκεια αυτής της εξελικτικής πορείας, η εξ αποστάσεως εκπαίδευση όπως υποστηρίζει και ο Λιοναράκης (βλ. Ρες, χ.χ.), έχει υπεισέλθει δυναμικά στο λεξιλόγιο της σύγχρονης εκπαίδευσης μαζί με άλλες έννοιες όπως η συνεχιζόμενη εκπαίδευση, η δια βίου μάθηση, η επαγγελματική κατάρτιση προκαλώντας προβληματισμούς και τριβές μεταξύ των θεωρητικών που ασχολούνται με την εκπαίδευση.

Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση είτε εξεταστεί ως ένα αυτοτελές είδος εκπαίδευσης (Ρες, 2006), είτε ως μια εκπαιδευτική πρακτική (Γκιόσος & Κουτσούμπα, 2005), δεν μπορεί παρά να θεωρηθεί ως ένα διακριτό μεν, αλλά αναπόσπαστο μέρος των παιδαγωγικών και της εκπαίδευσης (Keegan 2000). Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση λειτουργεί επομένως συμπληρωματικά και όχι ανταγωνιστικά στο συμβατικό, παραδοσιακό εκπαιδευτικό σύστημα. Ενδεικτική είναι η «Συγκριτική μελέτη Ανοικτής εξ Αποστάσεως και Συμβατικής Εκπαίδευσης: Προκαταρκτικά Δεδομένα της Ποιότητας της Μαθησιακής Εμπειρίας» των Λιοναράκη & Παπαδημητρίου (χ.χ.) , απ' όπου συνάγεται το συμπέρασμα ότι οι σπουδαστές εκτιμούν τα δύο συστήματα εκπαίδευσης ως αλληλοσυμπληρούμενα παρά ως ανταγωνιστικά.

Θεωρώντας επομένως την εξ αποστάσεως εκπαίδευση υπό αυτό το πρίσμα, μπορούμε να αναγνωρίσουμε ένα σύνολο κοινών στοιχείων με το παραδοσιακό σύστημα εκπαίδευσης, αλλά και ένα πλήθος άλλων χαρακτηριστικών που τη διαφοροποιούν σημαντικά.

Κοινά και νέα στοιχεία της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης με το παραδοσιακό εκπαιδευτικό σύστημα

Ως αναπόσπαστο πλέον μέρος του συνολικού εκπαιδευτικού συστήματος, η εξ αποστάσεως εκπαίδευση καλείται να εκπληρώσει τους στόχους που τίθενται σε κάθε χρονική συγκυρία, στο ευρύτερο εκπαιδευτικό σύστημα ως απόρροια των οικονομικών, πολιτιστικών, κοινωνικών και τεχνολογικών αλλαγών. Η δομή και η φύση του συστήματος της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, προσφέρει το μεγάλο πλεονέκτημα, ότι οι στόχοι αυτοί μπορούν να υιοθετηθούν και επομένως να ενσωματωθούν στην εκπαιδευτική πρακτική γρηγορότερα, αποδίδοντας μέσω συγκεκριμένων στοχευμένων δράσεων, συντομότερα σε σχέση με το παραδοσιακό εκπαιδευτικό σύστημα, αποτελεσμάτων που είναι άμεσα αξιολογήσιμα. Το γεγονός αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό καθώς η αξιολόγηση των εκπαιδευτικών συστημάτων και ειδικότερα του συστήματος της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, ως καινούριου συστήματος εκπαίδευσης, είναι απολύτως αναγκαία για ποικίλους λόγους (Μακράκης, 1998-1999).

Επομένως, η εξ αποστάσεως εκπαίδευση, εξυπηρετεί πρωταρχικά τον στόχο που οφείλει να έχει κάθε εκπαιδευτικό σύστημα και είναι η ευρετική πορεία προς τη γνώση ώστε να «ανακαλυφθεί» η μάθηση ως φυσικό επακόλουθο της γνωστικής αυτής πορείας.

Επιπλέον, στα συστήματα εξ αποστάσεως εκπαίδευσης οι βασικές αρχές της παιδαγωγικής, της εκπαίδευσης ενηλίκων και της εκπαιδευτικής τεχνολογίας, αποτελούν αναπόσπαστα κομμάτια της εκπαιδευτικής πρακτικής (Keegan, 2000), όπως άλλωστε, παρ' όλες τις αγκυλώσεις και καθυστερήσεις, και στο συμβατικό σύστημα εκπαίδευσης.

Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση δεν καταργεί τη θεμελιώδη δυαδική σχέση διδάσκοντα διδασκομένου, του συμβατικού εκπαιδευτικού συστήματος, αλλά έρχεται να την διαφοροποιήσει, μετατρέποντάς την σε τριαδική καθώς προστίθεται ως τρίτο μέλος στη σχέση το εκπαιδευτικό (διδακτικό) υλικό (Ρες , χ.χ.) για το οποίο θα γίνει εκτενέστερη αναφορά στη συνέχεια.

Στα συστήματα εξ αποστάσεως εκπαίδευσης μπορούμε να αναγνωρίσουμε πέραν των προαναφερθέντων και ορισμένα άλλα στοιχεία που

περιλαμβάνονται ως αναπόσπαστο μέρος της εκπαίδευσης και των παιδαγωγικών.

Η παροχή πτυχίων και τίτλων σπουδών, μολονότι στα συστήματα εξ αποστάσεως εκπαίδευσης συναντούμε και αποδεικτικά σπουδών εκτός της θεσμοθετημένης εκπαίδευσης των τριών βαθμίδων, είναι ένα κοινό χαρακτηριστικό με το παραδοσιακό σύστημα εκπαίδευσης. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι τα πιστοποιητικά προπτυχιακής και μεταπτυχιακής επιμόρφωσης ή ακόμα και τα πιστοποιητικά παρακολούθησης που χορηγεί το Ε.Α.Π.¹ στους φοιτητές του ανάλογα με το πλήθος των Θ.Ε.² που έχουν παρακολουθήσει (Λυκουργιώτης, 1998-1999).

Η διενέργεια εξετάσεων ως τελική διαδικασία για την αξιολόγηση της επιτυχούς ή μη παρακολούθησης από τους σπουδαστές του εκάστοτε προγράμματος σπουδών, είναι μια γνώριμη παιδαγωγική διαδικασία και στο παραδοσιακό εκπαιδευτικό σύστημα (Καρούλης χ.χ.)

Συνάγεται επομένως το συμπέρασμα με βάση όλα τα παραπάνω, ότι η εξ αποστάσεως εκπαίδευση, εμπεριέχει ως αναπόσπαστο μέρος πολλά στοιχεία της εκπαίδευσης και των παιδαγωγικών που συναντούμε και στο παραδοσιακό σύστημα εκπαίδευσης.

Ωστόσο, η εξ αποστάσεως εκπαίδευση ως ένα διακριτό εκπαιδευτικό σύστημα, εμπεριέχει και ένα πλήθος νέων στοιχείων, προκειμένου να εκπληρώσει τον ιδιαίτερο ρόλο που καλείται να διαδραματίσει μέσα στο ευρύτερο εκπαιδευτικό σύστημα.

Τα ιδιαίτερα αυτά στοιχεία που χαρακτηρίζουν την εξ αποστάσεως εκπαίδευση είναι και αυτά που της προσδίδουν την ολοένα και αυξανόμενη σημαντικότητά της. Είναι χαρακτηριστική η αναφορά του Jarvis (2003), για τη σημαντικότητα της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, όπου μεταξύ άλλων υποστηρίζει πως είναι «... το μέσο με το οποίο μπορεί ο Πρώτος Κόσμος να βοηθήσει τον Τρίτο» (σελ. 230).

Το κυριότερο νέο στοιχείο στα συστήματα εξ αποστάσεως εκπαίδευσης που αποτελεί και τη βασική διάκριση σε σχέση με τα παραδοσιακά, είναι η

¹ Ε.Α.Π: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο

² Θ.Ε: Θεματική Ενότητα. Είναι η βασική λειτουργική μονάδα του Ε.Α.Π.

φυσική απόσταση που χωρίζει το διδάσκοντα από το διδασκόμενο.

Δεδομένης της απόστασης αυτής, η ποιότητα της παρεχόμενης εκπαίδευσης από ένα σύστημα εξ αποστάσεως εκπαίδευσης εξαρτάται από την ποιότητα του εκπαιδευτικού υλικού αλλά και από την ποιότητα της επικοινωνίας μεταξύ του διδασκόμενου από τη μία μεριά και των διδασκοντα και εκπαιδευτικού οργανισμού από την άλλη (Ματραλής, 1998-1999).

Αναφορικά με το εκπαιδευτικό υλικό, στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση, το εκπαιδευτικό υλικό όπως έχουμε ήδη αναφέρει αποτελεί το τρίτο μέλος στην τριμελή σχέση που δημιουργείται και στην οποία συμμετέχουν επιπλέον ο διδάσκοντας και ο διδασκόμενος. Σε σχέση με το παραδοσιακό εκπαιδευτικό σύστημα, το εκπαιδευτικό υλικό στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση οφείλει να είναι κατά τέτοιο τρόπο δομημένο, ώστε οι σπουδαστές να μπορούν να μάθουν αποτελεσματικά από αυτό με την όσο το δυνατό λιγότερη βοήθεια από το διδάσκοντα. Επιπλέον θα πρέπει να χρησιμοποιεί όλα εκείνα τα αναγκαία μέσα, προκειμένου να εξασφαλίζει στον σπουδαστή την μεγαλύτερη δυνατή αυτονομία στην επιλογή του τόπου και του χρόνου μελέτης, καθώς και του ρυθμού μελέτης τον οποίο προτιμάει στη διαδικασία της μάθησης. Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε με ασφάλεια ότι εξ αποστάσεως εκπαίδευση χωρίς το κατάλληλο εκπαιδευτικό υλικό δεν νοείται (Γκίοςος & Κουτσούμπα, 2005).

Ένα νέο χαρακτηριστικό που παρατηρείται επίσης στα συστήματα εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, αφορά στο ρόλο του διδάσκοντα. Ο διδάσκων, αναλαμβάνει νέους ρόλους στην εκπαιδευτική διαδικασία σε σχέση με το παραδοσιακό εκπαιδευτικό σύστημα. Από την απλή μετάδοση γνώσεων γίνεται σύμβουλος και εμψυχωτής των διδασκόμενων. Ενθαρρύνει και ενεργοποιεί τους εκπαιδευόμενους, τους βοηθά να επιλέξουν τις πιο αποτελεσματικές εκπαιδευτικές μεθόδους και να αντιμετωπίζουν τα ατομικά τους προβλήματα και εναρμονίζει το εκπαιδευτικό πρόγραμμα με τις διάφορες ανάγκες και ικανότητες των εκπαιδευομένων (Race, 1998). Για τους λόγους αυτούς, η επικοινωνία σπουδαστών και διδασκοντα αποκτά νέους τρόπους έκφρασης. Εκτός των περιοδικών δια ζώσης συναντήσεων, χρησιμοποιούνται και όλες οι άλλες μορφές επικοινωνίας όπως το τηλέφωνο, το ηλεκτρονικό

ταχυδρομείο, η αλληλογραφία ή ακόμα και η βιντεοδιάσκεψη.

Στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση, εκτός από τη διαφοροποίηση του ρόλου του διδάσκοντα, εμφανίζεται και ένα νέο χαρακτηριστικό στο ρόλο του διδασκόμενου. Πρόκειται για την αυτοαξιολόγηση, η οποία πραγματοποιείται μέσω κατάλληλων δραστηριοτήτων που εμπεριέχονται στο εκπαιδευτικό υλικό. Ακόμα και οι γραπτές εργασίες που εκπονούν οι σπουδαστές, μπορούν να αποτελέσουν το μέσο, ώστε τα σχόλια του διδάσκοντα να αποτελέσουν έναυσμα για ένα δημιουργικό διάλογο με στόχο να συνειδητοποιήσει ο σπουδαστής το επίπεδο στο οποίο βρίσκεται στην πορεία του για τη γνώση (Jarvis, 2003).

Στα συστήματα εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, διαφοροποιείται και η δομή των προγραμμάτων σπουδών σε σχέση με το παραδοσιακό εκπαιδευτικό σύστημα. Από την κάθετη δομή οργάνωσης των σπουδών, περνάμε σε ένα αρθρωτό σύστημα που εξασφαλίζει μεγάλη ευελιξία στη διαμόρφωση της μορφωτικής πορείας που θα ακολουθήσει ο σπουδαστής. Το βασικό δομικό στοιχείο του συστήματος αυτού είναι η Θεματική Ενότητα που καλύπτει πλήρως ένα γνωστικό αντικείμενο σε προπτυχιακό ή μεταπτυχιακό επίπεδο. Το πλήθος και ο συνδυασμός των θεματικών ενότητων που θα ολοκληρώσει ο σπουδαστής μπορούν να οδηγήσουν στην απόκτηση πιστοποιητικού, πτυχίου ή μεταπτυχιακού διπλώματος. Η ευελιξία που προσφέρει το αρθρωτό σύστημα έχει και ένα ακόμα μεγάλο πλεονέκτημα σε σχέση με το παραδοσιακό σύστημα εκπαίδευσης. Μπορεί σχετικά εύκολα να ενσωματώσει τις εκάστοτε αλλαγές που λαμβάνουν χώρα στο οικονομικό, κοινωνικό και πολιτιστικό περιβάλλον και οι οποίες δημιουργούν νέες εκπαιδευτικές ανάγκες. Στην εξελικτική πορεία της ανθρωπότητας, οι προτεραιότητες του εκπαιδευτικού συστήματος διαφοροποιούνται. Σε κάθε χρονική περίοδο, το εκπαιδευτικό σύστημα δίνει βαρύτητα στους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας που θεωρούνται ότι εμφανίζουν τα μεγαλύτερα προβλήματα. Η προσαρμοστικότητα που χαρακτηρίζει την εξ αποστάσεως εκπαίδευση είναι σαφώς μεγαλύτερη από την αντίστοιχη του παραδοσιακού συστήματος εκπαίδευσης.

Είναι σκόπιμο ακόμα να αναφέρουμε, ότι το σύστημα εισαγωγής σε ένα

σύστημα εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, που στη συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων είναι η διαδικασία της κλήρωσης, σε συνδυασμό με τη μη φυσική παρουσία του σπουδαστή και την αρθρωτή οργάνωση των προγραμμάτων σπουδών, δίνουν τη δυνατότητα αν όχι σε όλους, τουλάχιστον σε πολύ περισσότερους ενδιαφερόμενους σε σχέση με το παραδοσιακό σύστημα εκπαίδευσης, να σπουδάσουν. Μια ανασκόπηση στα διεθνή στατιστικά στοιχεία αποδεικνύει του λόγου του αληθές. Οι γεωγραφικοί περιορισμοί αίρονται και η προσφορά τείνει να καλύψει τη ζήτηση τόσο σε επίπεδο προπτυχιακών όσο και σε επίπεδο μεταπτυχιακών σπουδών.

Ολοκληρώνοντας θα ήταν παράλειψη να μην αναφερθεί ότι το κόστος της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης σε σχέση με την παραδοσιακή εκπαίδευση είναι σημαντικά χαμηλότερο. Ενδεικτική είναι η σύγκριση του κόστους εκπαίδευσης της εξ αποστάσεως και της παραδοσιακής πανεπιστημιακής εκπαίδευσης στην Ελλάδα των Γεωργιάδη, Μπάρλου & Κορδούλη (χ.χ.) όπου αποδεικνύεται ότι το κόστος της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης είναι το μισό από το αντίστοιχο κόστος σπουδών στα παραδοσιακά ΑΕΙ της χώρας.

Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας, θα μπορούσαμε με ασφάλεια να ισχυριστούμε ότι, το σημαντικότερο συγκριτικό πλεονέκτημα ενός συστήματος εξ αποστάσεως εκπαίδευσης είναι ότι άρει τους περιορισμούς που θέτει το παραδοσιακό εκπαιδευτικό σύστημα, αναφορικά με την υποχρεωτική φυσική παρουσία του σπουδαστή, τη διαδικασία εισαγωγής, την αδυναμία κάλυψης της επιθυμίας όλων των ενδιαφερομένων για Τριτοβάθμια εκπαίδευση, την απουσία ευελιξίας στον καθορισμό της μορφωτικής πορείας του σπουδαστή και την αδυναμία παροχής αυτοτελών μορφωτικών κύκλων μικρής διάρκειας που θα οδηγούν στα αντίστοιχα πιστοποιητικά ή βεβαιώσεις (Λιοναράκης & Λυκουργιώτης, 1998-1999).

Επομένως, ένα εκπαιδευτικό σχήμα που στοχεύει να λειτουργήσει από απόσταση, θα πρέπει να ικανοποιεί όλες αυτές τις προϋποθέσεις και απαιτήσεις που προαναφέρθηκαν, και να συγκεντρώνει όλα αυτά τα νέα στοιχεία που προστίθενται στο παραδοσιακό σύστημα εκπαίδευσης προκειμένου να λειτουργήσει αποτελεσματικά.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Γεωργιάδη, Ε., Μπάρλου, Α. & Κορδούλης, Χ. (χ.χ.). *Σύγκριση κόστους της εξ αποστάσεως και της παραδοσιακής πανεπιστημιακής εκπαίδευσης στην Ελλάδα*. Ανακτήθηκε Οκτώβριο 22, 2009, από [http://class.eap.gr/QuickPlace/ekp65/PageLibraryC2256E84004300AE.nsf/\\$defaultview/3EF36867048F155AC22573E900305790/\\$File/ekp65_sygkrisi_koustous_ex_apostaseos_%26_paradosiakis_panepistimiakis_ekpaidefsis_stin_Ellada.doc?OpenElement](http://class.eap.gr/QuickPlace/ekp65/PageLibraryC2256E84004300AE.nsf/$defaultview/3EF36867048F155AC22573E900305790/$File/ekp65_sygkrisi_koustous_ex_apostaseos_%26_paradosiakis_panepistimiakis_ekpaidefsis_stin_Ellada.doc?OpenElement)

Γκιάσος, Ι. & Κουτσούμπα, Μ. (2005). Θεωρητικές προσεγγίσεις στο σχεδιασμό και την ανάπτυξη εκπαιδευτικού υλικού στην ΑεξΑΕ. Στο Λιοναράκης Α. (Επιμ.), *Ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Παιδαγωγικές και Τεχνολογικές Εφαρμογές* (σελ. 40-41). Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο

Jarvis. P. (2003). *Συνεχιζόμενη εκπαίδευση και κατάρτιση θεωρία και πράξη*. Αθήνα: Μεταίχμιο

Καρούλης, Α. (χ.χ.). *Οι Βασικές Αρχές της Ανοικτής και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης*.

Keegan, D. (2000). *Οι βασικές αρχές της Ανοικτής και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης*. Αθήνα: Μεταίχμιο

Λιοναράκης, Α. & Παπαδημητρίου, Δ., (χ.χ.). *Συγκριτική Μελέτη Ανοικτής εξ Αποστάσεως & Συμβατικής Εκπαίδευσης: Προκαταρκτικά Δεδομένα της Ποιότητας της Μαθησιακής Εμπειρίας*. Ανακτήθηκε Οκτώβριο 22, 2009, από <http://www.etpe.gr/files/proceedings/uploads/p012.pdf>

Λιοναράκης, Α. & Λυκουργιώτης, Α. (1998-1999), *Ανοικτή και Παραδοσιακή Εκπαίδευση*. Στο: Κόκκος Α., Λιοναράκης Α. & Ματραλής Χ. (Επιμ.), *Ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση. ΤΟΜΟΣ Α: Θεσμοί και λειτουργίες* (σελ. 26). Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο

Λυκουργιώτης, Α. (1998-1999), *Το Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο*. Στο: Κόκκος Α., Λιοναράκης Α. & Ματραλής Χ. (Επιμ.), *Ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση. ΤΟΜΟΣ Α: Θεσμοί και λειτουργίες* (σελ. 134-135). Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο

Μακράκης, Β. (1998-1999). *Αξιολόγηση συστημάτων Ανοικτής και εξ*

Αποστάσεως Εκπαίδευσης. Στο: Κόκκος Α., Λιοναράκης Α. & Ματραλής Χ. (Επιμ)., *Ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση. ΤΟΜΟΣ Α: Θεσμοί και λειτουργίες* (σελ. 251-252). Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο

Ματραλής, Χ. (1998-1999). Ιδιαίτερα εκπαιδευτικά «εργαλεία» - μέθοδοι. Στο: Κόκκος Α., Λιοναράκης Α. & Ματραλής Χ. (Επιμ)., *Ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση. ΤΟΜΟΣ Α: Θεσμοί και λειτουργίες* (σελ. 44). Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο

Race, P. (1998). *Το εγχειρίδιο της Ανοικτής Εκπαίδευσης*. Αθήνα: Μεταίχμιο

Ρες, Γ. (2006). *Από το συμβατικό σύστημα εκπαίδευσης στην ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση: μια μετάβαση με προσδοκίες αλλά και δυσκολίες*. Ανακτήθηκε Οκτώβριο 23, 2009, από <http://www.virtualschool.web.auth.gr/3.3/Praxis/ResDistanceLearning.html>

Ρες, Γ. (χ.χ.). *Ανοικτή και Εξ αποστάσεως Εκπαίδευση: Μια ευέλικτη, πολυμορφική, «μαθητοκεντρική» επιλογή*. Ανακτήθηκε Οκτώβριο 24, 2009, από <http://www.cpe.gr/periodiko/res4.pdf>